

Living Cultures
United by the Unique
LIVS

LIIVI RANNA REISIJUHT



LIIVI
RANNA
REISIJUHT
L Ä T I

BALTIJAS JŪRA

(Sūr mer)

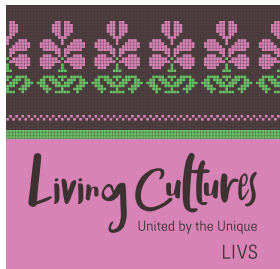
Irbes šaurums

RĪGAS
JŪRAS LĪCIS
(Pišķi mer)



Kolkas baka





LIIVI RANNA REISIJUHT

Tekst: “Lauku ceļotājs”
Küljendus: Marcus Arula
Trükk: Trükikoda Paar
Kujundus: HurmArt
Tõlge: Aive Mandel
© “Lauku ceļotājs”, 2019



See trükkis väljendab autori vaateid. Programmi korraldusasutus ei ole vastutav selle eest, kuidas seda infot võidakse kasutada

SISUKORD

Sissejuhatus	5	
Kes on liivlased?	7	
Ajaloo käänakud	27	
Huvitavaid fakte	35	
Tasub näha!	41	
Iga-aastaste sündmuste kalender	69	
Väike eesti-liivi sõnastik	73	
Mida Liivi rannas näha ja kogeda?	77	
Kasulikke allikaid	79	

„Liivi ranna reisijuht” on valminud tihedas koostöös liivlastega. See on mõeldud reisijatele, keda huvitavad liivi kultuur ja tavad. Reisijuhis on loetletud peamised Liivi rannaga seotud ajaloolised sündmused, huvitavad faktid, kirjeldatud 23 kohta, kus saab tutvuda liivi pärandiga, mainitud olulisimad iga-aastased sündmused, samuti on lisatud väike eesti-liivi sõnastik. Põhja-Kuramaa rannikul on alati oodatud vastutustundlik reisija, keda huvitab liivlaste minevik, tänapäev ja tulevik! Kohtumiseni Liivi rannas!





Liivi lipp



Dundaga piirkonna vapp



Kolka valla vapp

Liivlased on läänemeresoome päritolu Läti põlisrahvas, kellel on olnud suur roll tänapäeva läti keele ja kultuuri kujunemisel. Tänapäeval kuuldav läti keel on kujunenud liivlaste ja muistsete balti hõimude – latgalite, semgalite ja kuršide – kokkupuute tulemusel. Liivlased on suutnud tänapäevani säilitada oma keele ja kultuuri omapära ning arendada seda tänapäeva Läti kultuuriruumi osaks.

Liivi lipu värvikombinatsioon on tihedalt seotud liivi kaluri argipäevaga. Kalur teenib oma elatist merel (sinine värv), kuid tema mõtted on kodus pere juures ning merelt kodu poole vaadates näeb ta kaugelt liivast mereranda (valge värv) ja metsa (roheline värv). Lipu värvisuhted on 2:1:2. Liivi lipp õnnistati sisse 18. novembril 1923. aastal Mazirbe kirikumõisas. Liivi Liidu esimees, liivi luuletaja Kõrli Stalte kirjutas selle sündmuse puhuks Lipulaulu (*Plagā loul*). Igal aastal 18. novembril tähistavad liivlased lipupäeva.

Rohesiniseid värve on näha ka tänapäeva haldusüksuste, Dundaga piirkonna ja Kolka valla vapil. Patriootliku sisuga sõnad liivi hümnile „Mu isamaa, mu sünnimaa” (liivi keeles *Min izāmō, min sindimō*) jaoks kirjutas Kõrli Stalte aastal 1923, valmistudes liivi lipu õnnistamise päevaks. Meloodiaks valiti sama, mis on aluseks Eesti ja Soome hümnile.

Selts „Liivi Liit” (*Līvōd Īt*) on asutatud 1923. aastal ning tegutses aktiivselt liivi keele ja kultuuri säilimise, ajaloo ja tavade teadvustamise ja populariseerimise nimel, pidades ühendust ka teiste soome-ugri rahvastega. Teise maailmasõja järel sulges nõukogude võim seltsi, kuid 1988. aastal taastas see oma tegevuse. Aastal 1994 asutati teine selts – *Līvō Kultūr sidām – Liivi kultuuri keskus*, mis tegeleb liivi keele, kultuuri ja ajaloo uurimise ja arendamisega. Liivi kultuuri säilitamise ja populariseerimisega tegelevad ka teised organisatsioonid.



LIIVI RAHVAMAJA



1923. a arutati Liivi Liidu üldkoosolekul selle üle, kus saaksid liivlased koos käia. Selleks mõeldud maja ehitati E. Huttuneni projekti visandi alusel ning arhitekt V. Paegle tegi maja tehnilise projekti, koostas ehitusbilansi, hoolitses projekti kinnitamise eest ja oli ka ehituse järelevalvaja. Ettevalmistused kestsid kaua – 15 aastat, kuid maja ise sai ehitatud aastaga ning avati pidulikult 6. augustil 1939. aastal. Varsti peale seda algas Teine maailmasõda ja Nõukogude Liidu okupatsioon, mille tulemusel maja natsionaliseeriti. 2000. aastal anti maja tagasi seaduslikele omanikele. Maja sissepääsu juures olevad plaadid (kujundatud Soome mustast graniidist ja valmistatud Helsingis) kannavad sõnumit: „Selle maja on liivlased püstitanud oma kodumaa Läti ja oma sugulasrahvaste soomlaste, eestlaste ja ungarlaste abiga”. Sama tekst on ka liivi, läti, soome ja ungari keeles.

LIIVI PÜHAD MAZIRBES

Nõukogude ajal valitses rannikul sõjavägi ning piiritsooni pääses üksnes erilubadega. Välismaalaste jaoks oli see ala täielikult suletud. Sellele vaatamata lehvitsid 1989. aasta 5. ja 6. augustil Mazirbes liivi rahvamaja juures taas Liivi, Läti, Eesti, Soome ja Ungari lipud. Need olid ainulaadsed pühad, sest poole sajandi järel kohtusid Mazirbes taas soome-ugri rahvad! Kohtusid sugulased ja sõbrad, kellest paljud olid esimest korda sõja järel lubatud sünnikohta. Sellest ajast alates peetakse Liivi pühasid igal aastal augusti esimesel laupäeval.



LIIVLASTE ASUALAD



12. sajandi lõpus oli Lätis viis suurt liivlaste asutatud piirkonda: Kuramaa põhjaosa (kuni Abava jõeni), Väina alamjooks, Koiva alamjooks, Metsepole (praegune Skulte, Liepupe ja Limbaži ümbrus) ja Idumea (Koiva paremal kaldal Jumara ja Brasla jõgede vahel). Alates 14. sajandist sulandusid liivlased ajapikku latgalite ja teiste Lätis elanud balti hõimudega, kujundades läti rahvuse. Arvatakse, et Väina ja Idumea piirkonnas oli liivi keel elus 15.–16. sajandini, Koiva alamjooksul 17. sajandini, aga Metsepoles 19. sajandi keskpaigani. Kuramaa põhjaosas räägiti liivi keelt 21. sajandi esimese aastakümneni. 20. sajandi alguses elasid liivlased 14 Põhja-Kuramaa kalurikülas, nn Liivi rannas, kuhu kuuluvad Oviši (*Patīkmō*), Lūžņa (*Lūž*), Miķeltornis (*Pizā*), Lie-lirbe (*Īra*), Jaunciems (*Ūžkilā*), Sīkrags (*Sīkrōg*), Mazirbe (*Irē*), Košrags (*Kuoštrōg*), Pitrags (*Pitrōg*), Saunags (*Sānag*), Vaide (*Vaid*), Kolka (*Kūolka*), Melnsils (*Mustānum*), Ģipka (*Gipkō*).



KUI PALJU ON LIIVLASI?

Vastavalt 2011. aasta rahvaloenduse andmetele elas Lätis 250 liivlast. Kuid peaaegu igas lätlases võib olla ka osake liivlast! 19. sajandil rääkis liivi keelt ca 3000 inimest, 20. sajandi keskpaigas oli umbes 1500 liivi keele keele oskajat. Tänapäeval võib kogu maailmas liivi keeles hästi suhelda vähemalt 30 inimest.



LIIVI KEEL

Liivi keel kuulub uurali keelkonna läänemeresoome keelte rühma. Selle lähimad sugulaskeeled on eesti, soome ja karjala, kaugemad – saami, ungari, mordva ja teised uurali keelkonda kuuluvad keeled. Liivi keel on kantud UNESCO maailma ohustatud keelte atlasesse kriitiliselt ohustatud keelena. Eristatakse kahte liivi keele murret – Liivimaa ja Kuramaa liivi keelt, mis on tänapäeva liivi keele aluseks. Liivi keeles puudub samuti nagu eesti keeles sugu. Samuti puuduvad tulevikuvormid ning ainsuse esimene ja kolmas isik on liivi keeles kokku langenud. Liivikeelsed trükised ja audiolindistused on leitavad Läti, Eesti ja Soome kogudest.



LIIVI RAHVARÕIVAD

Traditsiooniliste liivi rahvariiete iseloomulikuks jooneks olid uhkelt kaunistatud kuklaosaga tanu, valge põll, valged, punased või kirjud sokid, suur või väike rätt, mida kanti kirikus või pulmas vanade sõbade all. Liivlased kandsid rahvarõivaid 19. sajandi lõpuni. Esimesena kadus see tava ära meestel, kõige kauem järgisid seda naised kirikusse ja pulmapidustustele minnes. Tänapäeval saab liivi rahvarõivaid ja nende elemente vaadata Liivi seltsimajas.



LIIVI TOIDUD

Liivlaste peamiseks toiduks olid kalad, eriti lestad ja räimed, mida valmistati kõige erinevamal moel – kalu keedeti, praeti, soolati, kuivatati, suitsutati. 19.–20. sajandi argipäeval sõid liivlased ka putru (liivi keeles *rok*). Hapendatud piimaga tehtud putru ehk hapurokka (*appõnrok*) keedeti odratangust, lisades piima ning seejärel lastes kuuma pudru sisse hapupiima. Seda söödi külmana, juba hapnenuna. Levinud olid kääritamata tainast valmistatud lahtised pirukad kartuli-, porgandi- ja hapukooretäidisega – *sūrkakūd* (läti keeles *sklandrauši*, *žograuši*, *dižrauši*). Neid küpsetati pühadeks. Tänapäeval on need liivi pirukad endiselt väga populaarne toit. Muistseks söögiks olid ka tanguvorstid (*sūrmõd mõka*) ilma vereta, mida valmistati nii, et soolikad täideti keedetud tangu, peki ja sibulaga. Rukkileiba (*riggi lēba*) küpsetati laupäeviti ja söödi säästlikult. Liivlaste traditsioonilisi toite pakub tänapäeval kämping Ūši Kolkas ja külalistemaja Stūrīši-Branki Mazirbes. Kama ja liivi pirukaid pakutakse ka Dundaga lossis.



LIIVLASTE ISELOOMUOMADUSED

Liivlased on töökad, ausad ja andekad inimesed karmi iseloomuga. Liivlased peavad kinni oma tõekspidamistest ja kodudest. Liivlaste seas on väga palju luuletajaid, poeetilisus käib nende elus argipäevaga käsikäes.



REISIJALE HEA TEADA!

Kogu aasta vältel on rannikul alates Ovišist kuni Vaideni (kaasa arvatud) igas külas asustatud vaid mõned talud ja rohkem inimesi elab siin suvise hooaja jooksul. Siin tegutseb vaid üks kauplus Mazirbes, kuid suvel saab toitu ka Miķeltornises, Mazirbes, Kolka neemel ja Kolkas. Külade juures on kohati säilinud endised meremuda „püüdjate” jäänused, mis on heaks orientiiriks ja viitavad asustatud kohale rannikuluidete taga. Meremudaga parendati liivast ja väheviljakat rannikumulda.





MUINASAJALUGU

- 11. sajandil mainiti Liivimaa nime esmakordselt Trosa ruunikivil (Rootsi, Södermanlandi lään), mis on valmistatud Liivimaal uppunud viikingi Barkviri auks. Kolka neem (*Domesnes, Tumisnis*) omakorda on sama aja paiku mainitud Mervalla ruunikivil, mis asub Selaõni saarel Mälareni järvel.
- Muinasvene (nn Nestori) kroonikas jt dokumentides on liivlasi rahvana esmakordselt mainitud 12. sajandil.
- 11. ja 12. sajandit peetakse muistse liivi kultuuri õitseajaks. Sellest ajast on tuntud Aizkraukle, Turaida, Satesele ja Talsi linnamäed ning asulad Mārtiņsalas, Salaspilsis Laukskolas, Dole saarel ja Ikšķiles.
- 1181. a on liivlasi mainitud Polotski sõjaväes, kus nad osalesid Kiievi ja Tšernigovi vürstide sõjaretkel Smolenski Davidi vastu.
- 12. sajandil hakkas linna tüüpi keskuseks kujunema Riia. Praeguse Toomkiriku ümbruses oli liivlaste asula.
- 12. sajandi lõpus ja 13. sajandi alguses on liivlaste käekäiku kirjeldatud Liivimaa Henriku kroonikas (esimene koht, kus kirjalikes allikates esineb liivikeelne lause – esimene kirjalik lause läänemeresoome keeltes!). 13. sajandi lõpu sündmuseid kajastab Riimkroonika, kus liivlasi on nimetatud pagana-tekks, kuid sõjatandril väga julgeteks võitlejateks.



19. SAJAND

- 1868. a suri Gusts Bisnieks – viimane teadaolev Liivimaa (kubermangu) liivi keele rääkija.
- 1859. a toimus Kuramaa rannas nn liivlaste mäss, mil Dundaga mõisale kuulunud talude rentnikud, liivi kalurid, keeldusid üleliigsete koormiste täitmisest. 77 kalurist – päristalu omanikust – tõsteti pooled taludest välja.
- 1863. a ilmusid Londonis esimesed liivikeelsed raamatud: – Matteuse evangeeliumid Kuramaa liivi keele ida- ja läänemurrakutes.
- 19. sajandil ehitasid liivlased laevu ja seilasid maailma meredel.

LIIVI RAND KAHE MAAILMASÕJA VAHEL

- Esimese maailmasõja ajal suundusid paljud liivlased põgenikena teistesse Läti piirkondadesse, samuti Eestisse ja Venemaale.
- 1916. a alustas Saksa okupatsioonivägi kitsarööpmelise raudtee ehitustöid. Selle rannäärne lõik kulges läbi liivi külade.
- Läti vabariigi asutamise järel on näha uut lainet rannaliivlaste ühiskondlikus ja kultuurielus.
- 1922. a alustas Sīkragsis tegevust esimene Liivi Liidu koor. Aasta hiljem asutati koor Košragsis. 24. juunil 1924. a toimus Mazirbes esimene liivi laulupidu.
- Alates 1923. aastast õpetati kõikides koolides peale Melnsilsi fakultatiivselt liivi keelt.
- 1920. aastate alguses anti Eesti entusiastide abil välja viis liivi lugemikku.
- 1930. aastatel pidas Mazirbe kirikus 3–4 korda aastas jumalateenistusi soome kirikuõpetaja Helle Kalervo Erviö, kes oli õppinud liivi keelt.
- 1931. a trükiti Jelgavas esimene liivikeelne kuukiri *Līvli*, mis ilmus kuni aastani 1939.
- 6. augustil 1939. a avati Liivi rahvamaja.



NÕUKOGUDE LIIDU OKUPATSIOONI AEG

- Endisesse Ventspils rajooni seati sisse Nõukogude Liidu sõjaväebaase. Tervesse Liivi randa paigaldati piirikontrolliposte ja autoteedele kontrollpunkte. Inimeste majanduslik tegevus ja liikumisvabadus oli Liivi rannas piiratud ning seepärast suundusid nad sisemaale. Selle asjaolu ja ka küüditamiste tõttu kadusid mõned külad asustatud kohtadena täielikult.
- 1972. a asutati rahvamuusikaansamlid Līvlist and Kāndla.
- 1978. a lükati tagasi Läti NSV juhtkonnale esitatud liivi ja läti haritlaste ettepanek tunnistada liivlasi iseseisva rahvuse, näidates passis rahvust. Sel aastal avati Mazirbe internaat-abikooli ruumides etnograafiliste esemete kollektsioon Rāndali. Etnograafiliseks nimetatakse seda olemasoleva sallimatuse tõttu sõna *liivlased* suhtes. Tänapäeval on osa kollektsioonist nähtav Liivi rahvamaja teisel korrusel.



ÄRKAMISAEG JA TÄNAPÄEVA LÄTI

- 1988. a taastati Liivi Liit ja 1989. a korraldati esimesed Liivi pühad.
- 1991. a loodi riigi erilise kaitse all olev kultuur-ajalooline territoorium „Liivi Rand” (*Līvõd rānda*), mis toimis aastani 2003. Samas kasutatakse seda nimetust ka tänapäeval.
- 1992. a taastati kuukiri *Līvli*.
- Aastast 1994 hakati välja andma liivi aastaraamatuid.
- 1998. a Liivi pühade ajal külastasid Mazirbet Soome president Martti Ahtisaari ja Läti president Guntis Ulmanis.
- 2006. a loodi liivi kultuuri ja keele portaali *Livones*.
- 2011. ja 2012. a oli rahvusvaheline liivi keele ja kultuuri aasta.
- 2012. a külastasid liivi randa Eesti vabariigi president Toomas Hendrik Ilves ja Läti vabariigi president Andris Bērziņš.
- 2013. a toimus Košragsis esimene Liivi suveülikool, mis on nüüdseks muutunud juba traditsiooniliseks ürituseks.
- 2008. a asutati Liivi instituut.
- 2008. a kanti Liivi kultuuriruum Läti vaimse kultuuripärandi nimekirja.

Eestlased teenistuses. „Igal kevadel tuli umbes 100 eestlast Saaremaalt Mazirbesse sulasena tööle. Tavaliselt tuldi ühemastiliste laevadega, kaasa võeti parte, hobuseid, sigu. Mõne aja pärast sõideti tagasi kodumaale. Mõned jäid Mazirbesse elama”. *Kārlis Baranovskise mälestustest Mazirbe kohta (üles kirjutanud Teiksmā Pobuse 1989. a paiku).*

Ekskursioon Ruhnu saarele. „Ekskursioon Ruhnu saarele. Mazirbe kultuuriarendusselts korraldab jaanipäeval ekskursiooni Ruhnu saarele. Mazirbest sõidetakse välja mootorpaatidega jaanipäeva hommikul kell 3 ja tagasi tullakse sama päeva õhtul. Osalemistasu Ls 3”. *Selline kuulutus on leitav ajakirjast Ventas balss, 1926. a 18. juunil.*

Piirituse salakaubavedu. Säilinud on jutud, et 1930. aastate keskel korraldati Saaremaa ja Kuramaa ranniku vahel piirituse salakaubavedu. Eesti salakaubavedajad uputasid viinakannud merre, jättes ujuki välja, et kuramaalased saaksid need kokku koguda.



Sedums on lätikeelne sõna koha jaoks, kust kalurid suundusid merre ja tulid sealt tagasi. Rannikul asusid võrgukuurid ja vabed võrkude kuivatamiseks. Neil oli suur tähtsus 20. sajandi 20.–30. aastatel liivi keele ja etnilise tunnetuse ülalpidamisel. Tollal elas liivi külates palju lätlasti, kuid vähesed neist tegelesid kalastusega ning mererannas oli paatide juures peamiseks suhtluskeeleks liivi keel. Ka sõna „sedums” ise on liivi päritolu – „*sadāmō*”, eesti keeles ’sadam’. Liivi lahe läänekaldal kasutatakse selle sõna asemel ka sõna „*valgums*”.

Kura kurgu nimi on läti keeles *Irbes jūras šaurums*. Eesti-keelse nimetuse algusosa „kura” on tekkinud ilmselt liivi sõnast *Kurāmō*, eesti *Kuramaa* (läti *Kurzeme*), mis asub Kura kurgu lõunakaldal.



Üks populaarseimad Põhja-Kuramaa lugusid on lugu „**jalalõikajatest**”, kes libamajakate abil ajasid laevu madalikele ning seejärel röövistasid neid. Pikki, väga väärtuslikke meremeeste nahksaapaid oli uppunutelt raske maha saada, seepärast lõigati jalad ära ...





1. **Oviši. Paṭīkmõ.** Vana asustatud koht. 20. sajandi 30. aastail oli siin 50 talu, kuid 1990. aastal vaid 10. Ovišis on sündinud liivi päritolu teadlane, entomoloog **Kārlis Princis** (1893–1978), kes 1944. a põgenes Rootsi. **Oviši majakas** (1814. a) on vanim siiani toimiv Läti majakas – 38 m kõrge. Selle tipust avaneb ilus vaade. Säilinud on majaka 1905. a ehitatud töötajate hoone, kus omal ajal seati sisse kitsarööpmelise rongi jaam. Abihoones paikneb **Oviši majaka muuseum**. Majaka lähedal on metallist **Päikesepuu**. Oviši neeme vastas on hea linnuvaatluse koht.



2. **Lūžņa. Lūž.** Pikk küla mõlemal pool Lūžņa jõge. 1937. a oli siin 36 talu ja 2 paadisadamat. 19. sajandi 60. aastail sai **Lūžņast** üks laevaehituskohhti, aga Nõukogude Liidu okupatsiooni ajal asusid lähedal sõjaväebaasid. 20. sajandi 30. aastail käisid siin mitmel korral soome keeleteadlane Lauri Kettunen koos eesti tudengi Oskar Looritsaga, kes valmistasid ette liivi keele sõnaraamatu koostamist. Lūžņas elas esimene liivi kunstnik **Jāņ Bēlta** (1893–1946). Lūži liivi kaluritalu Dēļak (*Dēļiņi*) asub Läti etnograafilises vabaõhumuuseumis.



3. **Miķeltornis.** Varem **Pize**, liivi keeles **Pizā**. Praeguse nime on saanud keisriajal ehitatud majaka järgi (*Mihailovskij majak*), mida nimetati vana keisri Aleksander II vennapoja järgi. Praegune majakas, mis on juba kolmas **Miķelbāka** majakas, on ehitatud 1957. a ning on kõrgeim Lätis – 57 m (vaadata saab üksnes väljastpoolt). Miķeltornise **luterlik kirik** on ehitatud aastal 1893. Samas on näha ka 1857. a ehitatud **Pize kõrtsihoone** (halvas seisus) 19. sajandi kõrtsidele iseloomuliku planeeringu ja konstruktsiooniga – ainus selline Liivi rannas. Miķeltornises on sündinud esimene liivi kultuuritegelane **Jāņ Prints** (1796–1868), kes koos poja **Jāņiga** tõlkis Kuramaa liivi keele läänemurrakusse Matteuse evangeeliumi. J. Prints senior ja J. Prints juunior olid ka 1845. a luuleraamatu „Meremeeste pühad laulud ja palved” autorid. Enne seda oli ilmunud vaid üks lätikeelne luuleraamat. Miķeltornise Olmaņi talus on sündinud tuntud läti maalikunstniku Vilhelms Purvītise õpilane – liivi maalikunstnik **Andrejs Šulcs** (1910–2006). Miķeltornise kalmistule paigaldati aastal 1978. a **mälestuskivi** (esimene liivlastele mõeldud mälestuskivi) liivi luuletajatele. Aastal 2019 on külas kavas avada kunstniku Ģirts Burvise kujundatud keskkonnaobjekt „**Purjekate sajand**”.



4. **Lielirbe. Īra.** Küla asub Irbe (Dižirve, *Īra*) jõe suudmes, selle mõlemal kaldal. Irbe on esmakordselt mainitud aastal 1310 sõlmitud piirilepingus Kuramaa piiskopi ja Riia Toomkapiitli vahel. Lielirbe (*Irvemünde*) nimi on aga esmakordselt leitav 1387. a vahekohtu dokumendis. 19. sajandi lõpus oli Lielirbe väikesadam aktiivne puitmaterjali kaubandus- ja transpordikeskus. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses ehitati siin Kuramaa lääneranna küladest kõige rohkem purjekaid. 1939. a oli külas *ca* 300 elanikku, enam kui 70 talu ja baptistide palvela (mis on nüüdseks Ventspilsi vabaõhumuuseumis). Läbi küla viis kitsarööpmeline raudtee, toimis posti- ja telegraafikontor, oli kaks toidupoodi, 1. astme põhikool, koor ja puhkpilliorkester. Lielirbe oli üks suurimaid külasid, mis kadus peale Teist maailmasõda. Lielirbes on sündinud kultuuriajaloolane **Valda Marija Šuvcāne** (1923–2007), kelle tööd jätkab tema tütar **Baiba Šuvcāne**, kirjutades uurimusi Liivi ranna elust. 2019. a on kavas taastada **rippsild** üle Irbe jõe.

5. **Jaunciems. Ūžkilā.** Jaunciems on alati olnud väike küla. Ka tänapäeval on asustatud vaid mõned talud. Selle läheduses, Irbe jõe paremal kaldal asuvad puhkekohad. Jaunciemsi ühendab Sīkragsiga endine kitsarööpmelise raudtee tamm, kus üle Ķikansi oja on rajatud jalakäijate ja jalgrataste sild.



6. **Sīkrags. Sīkrõg.** Üks vanimaid liivi külasid, mida on mainitud juba 1387. a. Vana tee Dundaga mõisast Sīkragsisse oli olemas juba keskajal. 17. sajandil asus Sīkragsis üks olulisimaid väikesadamaid Põhja-Kuramaal, kuhu olevat tulnud laevad Inglismaalt, Hollandist ja Lüübekist, tuues süsi, teravilja jm kaupu. Esimese maailmasõja eel töötas siin viis kilutöökoda. 20. sajandi 20.–30. aastail kalastas külas *ca* 55 kalurit. Sīkragsis on sündinud liivi kultuuritegelane **Hilda Grīva** (sündinud Tserbah, 1910–1984), kaugsõidukapten **Kārlis Anbanks** (1884–1937), liivi keele ja kultuuri tundja **Pētõr Damberg** (1909–1987), poetess **Baiba Damberga** (1957). Tänapäeval on Sīkrags riikliku tähtsusega kultuurimälestis. Küla läbib kitsarööpmelise raudtee rattarada **mälestusmärgiga** jaama kohas. Sīkrags, nii nagu järgnevadki külad ida suunas, asub Slītere rahvuspargis.



7. **Šlītere majakas.** Teine vanim navigatsiooniehitis Lätis ja ainus, mis asub 5 km kaugusel mererannast – muistse Balti jääjärve kaldal. Alates aastast 2000 ei täida see enam majaka funktsioone ning on Slītere rahvuspargi **loodushariduskeskuse Šlītere** koduks. Siin saab vaadata väljapanekuid Läti majakatest ja Läänemere ajaloo. Ülaplatvormilt (102 m merepinnast) võib näha Saaremaad (*ca* 33 km). Majaka kõrval on 1,2 km pikkune Šlītere loodusrada.
GPS: 57.62861, 22.28906.



8. **Pēterezersi loodusrada.** Vallikujulised metsaga kaetud luited (läti keeles *kangars*) ja soostunud kohad nende vahel (läti keeles *viga*), mis on näha mööda rada kõndides, olid tihedalt seotud liivi argipäevaga ning igaüks neist kannab oma liivikeelset nime. 3,5 km pikkune rada tutvustab Euroopas unikaalset luitemaastikku, mis on tekkinud umbes 6000 aastat tagasi mere taandumisel. *GPS: 57.6544, 22.27056.*

9. **Mazirbe. Irē.** 1387. a dokumendis nimetatud *Minor Irva*. 20. sajandi keskpaigani oli Mazirbe suurim liivlastega asustatud koht Kuramaa rannas – kaluriküla ja laevanduskeskus. Külas oli kirik, kool, apteek, metsamajand, mitu kauplust, posti- ja telegraafikontor, jaam, saekaater, juuksur, pagaritöökoda, fototöökoda. *Brauskase* talus toimis telliskivitöökoda. 1930. aastal ehitas kalurikooperatiiv kalatööstlustsehhi. 1923. a asutati siin Liivi Liit ja 1939. a avati **Liivi rahvamaja**. Selle vastas on Stūrīši talu, kus võib tutvuda liivlaste olmeesemetega ning ettetellimisel saab maitsta kohalikke toite. Mazirbes elasid esimesed Liivi Liidu juhid – **Kõrli Stalte** ja **Mar̄t Lepšt**. Kultuuritegelane **Kõrli Stalte** (1870–1947) oli pikaaegne Mazirbe köster ja orelimängija, **Mar̄t Lepšt** aga liivi keele õpetaja 20. sajandi 30. aastail. Väljast saab vaadata ka endist **Merekooli hoonet**, kus ajavahemikus 1894 kuni 1914 omandas haridust ligi 2000 tudengit. Nõukogude ajal oli siin piirivalvepost – *zastava*.



10. Mazirbe luterlik kirik. Puidust kirik ehitati juba 1766. a, aga uus – kivist kirik – ehitati vana kiriku asemele ning õnnistati sisse aastal 1868. Tänu kõrgele tornile kasutati seda päevase sihina laevameeste jaoks. 1993. a õnnistati sisse kunstnik Gunta Liepiņa-Grīva altarimaal „Kristus ja Peeter merel”, mis maaliti kadunud maali asemele. 18. novembril 1923. a õnnistati kõrval asuvas **Mazirbe kirikumõisas** (praegu vaimulike taastuskeskus) sisse rohevalgesinine liivi lipp. Kirikumõisa ümbruses võib leida **Mazirbe katkukivisid** – Suure katku (1710. a, 1711. a) tunnistajaid. Nende peal olev ladinakeelne tekst olevat rääkinud sellest, et rannaliivlasi olevat võitnud Karl IX ja katk. Tekstid pole kivil enam loetavad, kuid on lahti kirjutatud ja teada. **Mazirbe kalmistul saab** vaadata Vana Taiseli mälestuskivi, mälestuskivi kapteni A. Bertholdi vanematele ja legendaarset libahundi hauda. *GPS: 57.67152, 22.33057.*



11. Košrags. *Kuoštrõg*. Košragsi peetakse uusimaks liivi rannakülaks (kujunenud 17. sajandil). 1826. a oli Košragsis 78 elanikku. 1832. a avati Žoki talus esimene lugemaõppimise kool liivi lastele. Kooliõpetajana töötas esimene professionaalse hariduse omandanud liivlane **Nikā Polman**, kes tõlkis Kuramaa liivi keele ida murrakusse Matteuse evangeeliumi. Košragsis oli tuulik, vesiveski, paadiehituskoht. Kevaditi peatusid siin töötsijatega paadid Saaremaalt. 1932. a ehitati välja sadam, 1938. a muul meremuda kogumiseks. Mõõdunud sajandi 30. aastail külastasid Košragsi regulaarselt soome ja eesti keeleteadlased, kes kogusid siin kõige rohkem liivi folkloori. Norpiedagi talu ehitas liivi ühiskonnategelane **Didrõk Volganski** (1884–1968). Seal sündis tema poeg, liivi kultuuritegelane ja kirikuõpetaja (Soomes) **Edgar Vaalgamaa** (Volganski, 1912–2003), kes tõlkis soome keelde A. Pumpursi eepose „Karutapja”. Tänapäeval on Košrags riikliku tähtsusega kultuurimälestis.



12. Pitragi. Pitrõg. Esimest korda dokumentides mainitud aastal 1582. Pitragi madalikel puhkavad paljud uppunud laevad. 1826. a on Pitragis loendatud üksteist talu ja 190 elanikku. 19. sajandi keskpaigas avati siin kõrts. 1937. a oli külas 12 päristalu ja 38 kaluritalu (peamiselt uustalud). Külas oli mitu kalatöötluskoda. Pitragis elas silmapaistev liivi keelejuht **Mari Šaltjār** (sündinud Berthold, 1860–1930), kellelt on üles kirjutatud enam kui 200 muistendit ja muinasjuttu, enam kui 90 laulu, mängu jms. **Pitragi baptistide palvekoda** on ehitatud aastal 1902. Esimese maailmasõja ajal põles see maha, aastal 1925 see taastati ja 20. sajandi lõpus on seda ka remonditud. Pitragi keskel oleva Krogi talu peremees on loonud 27 vana **liivi aia näidist** ning pakub kalasuitsutamist ja degusteerimist.



13. Saunags. Sānag. Ajalooallikates mainitud 1310. aastal. 1582.–1583. a Piltene vakuraamatus on mainitud kaheksa talu, aga 1731. a Dundaga mõisa vakuraamatus kolm. 1826. a elas igas talus 16–17 inimest, kokku *ca* 60 inimest. 1935. a rahvaloenduse andmed viitavad, et Saunagsis on liivi keelt osanud kõik 49 liivlast, kuid vaid 11 neist on peres rääkinud liivi keelt. Saunagsi Rūpnieki talus oli pood, mille omanikule **Kārlis Tilmanisele** kuulus kilusoolamiskoda. Saunagsis on sündinud kaugsõidukapten **Arvīds Ludevīks** (1912–1996). 1945. a maikuus viis ta Ventspilsist Rootsi puksiiri „Rota” läti põgenikega. Laev peet kinni ja kapten küüditati Siberisse. Saunagsis on sündinud kaugsõidukapten **Visvaldis Feldmanis** (1938–2017).



14. Vaide. Vaid. Ajalooallikates mainitud juba aastal 1582. 1736. a Dundaga vakuraamatus mainitakse kahte Vaide talu – Lekši ja Žonaki. Rahvaloenduse andmetel elas 1935. a kevadel Vaides 106 inimest, sealhulgas 40 liivlast, 60 lätlast, mõned eestlased ja sakslased. 1939. a oli Vaide külas 21 talu. Vaide Lāži talus on sündinud **Nikā Polmaņ** (1823–1903) – esimene haritud liivlane. Terve elu on külas veetnud liivi luuletaja **Alfon Berthold** (1910–1993), kes pühendas aia kõrval kasvavale **hiidtammele** luuletuse. Žonaki taluga on seotud lai **Bertholdide suguvõsa**: liivi laulik **Maŗi Šaltjār**, merekapten **Andrejs Bertholds** (USA), tema poeg, raamatu-kogulane **Artūrs Benedikts Bertholds** (USA), liivi luuletaja **Alfon Berthold**, liivi keelejuhid **Poulīn Kļaviņa** ja **Viktor Berthold**, Šveitsi arst **Marsels Bertholds**, maailmakuulus pianist **Arturs Ozoliņš** (Kanada) ja liivi keelejuht ning luuletaja **Grizelda Kristiņ** (1910–2013). Ozolnieki seostub samuti Bertholdide perega: liivi tavade ja keele tundja **Poulīn Kļaviņa** (1918–2001) ja tema ema, liivi keelejuhi **Katriņ Zēbergiga**. Poulīni kogutud liivi etnograafiliste esemete kogu saab vaadata Lāti etnograafilises vabaõhumuuseumis Dēliņi liivi talu aidas. Vaide Purvziedi talus saab vaadata metsavaht Edgars Hausmanise kogutud metsloomade **sarvede kollektsiooni**.



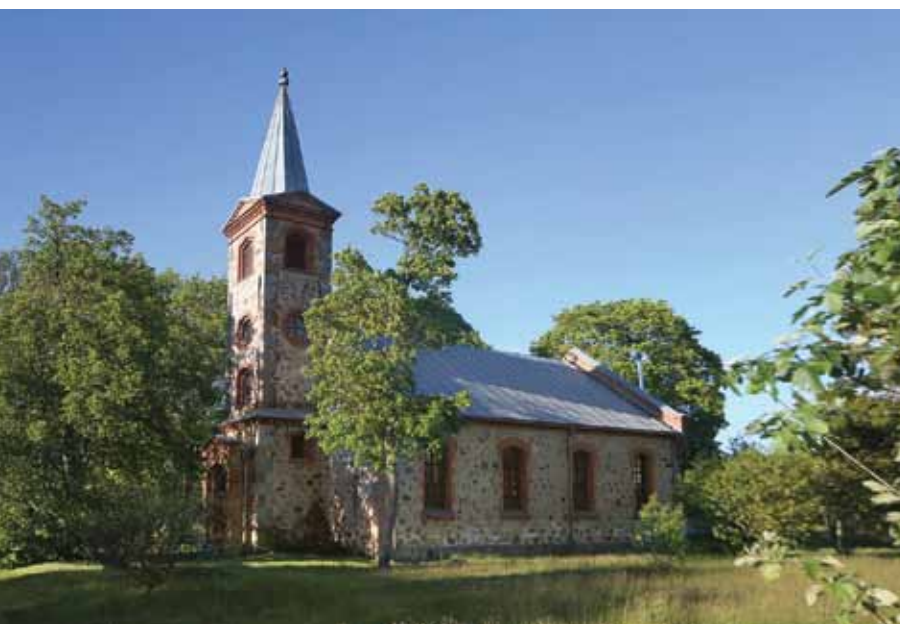
15. Mändide loodusrada. 1,2 km pikkusel loodusrajal võib näha mitme sajandi vanuseid ja liiva sisse vajunud mände. Raja juures, endise „tiiru” (Nõukogude sõjaväe polügoon) lõpus on **vaatetorn**. *GPS: 57.75654, 22.59116.*



16. Kolka neem. Kūolka nanā. Kuramaa poolsaare põhja-poolseim punkt. Koht, kus saavad kokku kaks merd ja päikesetõus kohtub päikeseloojanguga. Oluline rändlindude vaatluskoht nende rände ajal. K. Valdemārs on rehendanud, et siin asub **Euroopa keskus**. Kolka neemelt läheb merre umbes 6 km pikkune ja kuni 1,5 m sügavune sää, mille aluseks on paekivi. Sel põhjusel asub siin üks Läänemere suurimaid laevakalmistuid. Siin on Läänemere (Suur meri, liivi keeles *Sūr mer*) ja Liivi lahe (Väike meri, *Piški mer*) piir, kus tormi ajal pörkavad kokku kuni 7 m kõrgused lained. Seilamise turvalisust Kolka neeme ümbruses tagasid pikemat aega **Kolka rannamajakad**. Täna on Kolka neeme tipus näha vana majaka vundamendi jäänused. Praegune **Kolka majakas** asub veealuse madaliku tipus kunstlikul saarel ning selle ehitamine lõpetati aastal 1875. Majaka tuli pandi põlema 1884. a (praegu töötab automaatselt). **Kolka neeme külastus- ja teabekeskus** toimib aasta läbi, külmemal ajal nädalalõppudel ja sõltuvalt nõudlusest. *GPS: 57.7566, 22.59988.*



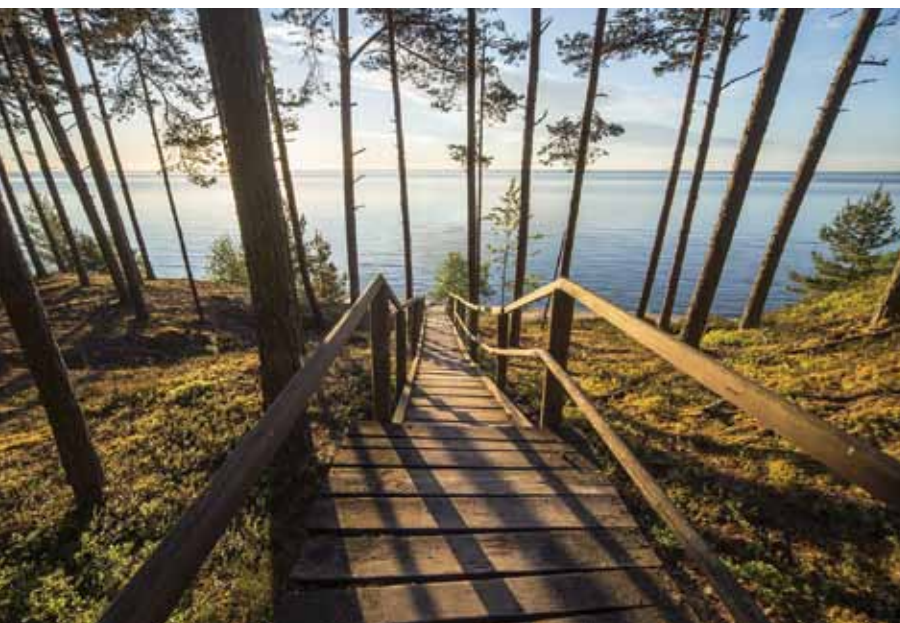
17. Kolka. Kõolka. Esmakordselt nimega Domesnes mainitud juba 1387. a ning selle nimega on tuntud 20. sajandi alguseni. Irbe-Ġipka kirikuraamatus on andmed selle kohta, et 1770. a on Kolkas olnud neli talu: Krogi, Üši, Vecvagari ja Kabriki. 1844. a avati Kolkas köstrikskool, kus õpetajana töötas **Nikā Polman**, aga Kolka esimene **koolimaja** ehitati aastal 1881. Peaaegu pool sajandit töötas seal õpetajana liivlane **Kõrli Bernšteini** (1881–1951). 1859. aastal alanud Dundaga mässu juhiks oli Kolka Särnasti talu peremehe poeg – liivlane **Nikā Šūberg** (1833–1884). 19. sajandi lõpus oli Kolkas 392 elanikku, aga aastal 1935 oli 343 elanikust 145 liivlast. 20. sajandi 80. aastate keskel valdas liivi keelt Kolkas vabalt 13 liivlast. Kolka on ainus Liivi ranna küla, mis jätkas arenemist ka nõukogude piirirežiimi oludes, sest sai kalurikolhoosi keskuseks. 50.–60. aastatel kasvas elanike arv kiiresti, ehitati uusi maju, valmis said kool ja rahvamaja, lasteaed, kalatööstusvabrik. Nüüdseks on 700 elanikuga Kolka Liivi ranna suurim küla. Siin **töötavad** kalatööstusvabriku „Līcis-93” tsehh, kohalikud kalurid ja suitsukala valmistajad, tegutseb liivi ansambel *Laula*. Üši talus saab degusteerida liivi toite.



18. Kolka kirikud. Kolka **luteri kirik** on ehitatud aastal 1886. Selle altarit kaunistab kunstnik Helēna Heinrihsone omapärane altarimaal. Kolka on ainus liivi rannaküla, kuhu 19. sajandi keskel ehitati Kolka Kristuse Sündimise **õigeuskirik**. Alates 1997. aastast tegutseb Kolkas **rooma-katoliku** Meretähe Jumalaema kirik, mis toodi siia aastal 1997 Saka külast (ehitatud 1935. a).



19. Kolka Liivi seltsimaja avati 2019. aastal. Hoone toimib ka turismiinfokeskusena, kus saab vaadata trükiseid, filme, kuulata liivi keelejuhtide, laulude ja keelenäidete lindistusi, liivi kunstniku Jāņ Bēlta ja tema tütre Zelma Belte maale. Siin on välja pandud olmeesemed, kalastus- ja kalatöötlusvahendid, käsitööd ja kuulsate *jalalõikajate* ihaldatud saapad.



20. Ēvaži järskkallas. Üks väheseid Liivi lahe järskkaldasid, 8–15 m kõrge. Autoparklast (mille kõrval on suvekohvik) viib kaldani 300 m pikkune **matkarada**. Siin on Slitere rahvusparki piir ning edasised objektid lõuna suunas paiknevad juba pargi alalt väljast. *GPS: 57.6778, 22.56799.*



21. Melnsils. Mustānum. Viimane küla kagu suunas, kus 20. sajandi keskpaigas elas veel veidi liivlasi. Aastal 1935 oli 307 elanikust 15 liivlast. 19. sajandi alguses oli siin 6 talu ja kõrts, sajandi lõpus aga 63 talu. **Baķupīte** oja suudmes ja merel oli veel 19. sajandi keskel näha vaiade jäänuseid – tunnistus keskaja sadamast. Pajatused räägivad, et kõrgel luitel Baķupīte vasakul kaldal oli 14. sajandil mereröövel Trommeli loss. Aizklāņi oja suudme juures asus kunagi purjekate ehituskoht.



22. Ezermuiža ja Dūmele. Ezermuiža – Dūmele teest idast asub vana Dieviņezers järve säng. See on olnud üks suuri- maid Kuramaa järvesid – 7,5 km pikk ja 1,6 km lai. Aastal 1838 kaevati kanal: praegune Melnsilupe jõgi ja järvevesi lasti merre, et saada põllumajanduse jaoks sobivat viljakat maad. Ezermuiža elanikud on juba parunite ajast saadik olnud seotud metsanduse ja metsatööstusega. Dūmelet ühendab Košragsiga üksildane metsatee, nn Alamtee (Apakšceļš), mida mööda kulgeb jalgrattarada. Dūmeles asub puhkemaja Ziedkalni.

23. Ģipka. Ģipkõ. Kunagine purjekate ehituskoht. Säilinud on maja, kus aastast 1869 kuni aastani 1894 (ajani, mil see viidi üle Mazirbesse) toimis Ģipka merekool. Umbes kilomeetri kaugusel Kolka suunas asub **Pūrciemsi valge liivaluide** (20 m kõrgune kiviaja asulakoht, endine Litorii-namere laguuni koht). Selle vaatluseks on loodud 0,9 km pikkune **matkarada**, mis väänleb mööda Pilsupite kaldaid.



IGA-AASTASTE SÜNDMUSTE KALENDER

Aprilli algus – keskpaik

LINDUDE KEVADRÄNDE JÄLGIMINE / Kolka neem
putnudienas.lv, facebook.com/dabaspārvalde

Juuni algus

SLĪTERE MATKAJATE PÄEVAD / Slītere rahvuspark,
Dundaga piirkond / *sliteresdiena.lv, visit.dundaga.lv*

Juuli keskpaik

MERE PIDU / Kogu rannik / *visit.dundaga.lv, kolka.lv*

21. juuli (2019)

OVIŠI AKUSTILINE KONTSERT / Oviši majakas
facebook.com/ovisuakustiskaiskoncerts

Juuli lõpp

RAHVUSVAHELINE KUNSTI PLENÄÄR „Līvzeme”
Mazirbe / +371 2038 3578

Augusti algus

PUTUKATE ÖÖ / Šlītere majakas
facebook.com/dabaspārvalde



Augusti esimene laupäev

LIIVI PÜHAD / **Mazirbe** / livones.net / +371 2860 3233

Augusti lõpp

MUINASTULEDE ÖÖ JA TEATEJOOKS

„Südametuksed mere jaoks” (Dundaga – Mazirbe – Kolka)

Dundaga piirkond / dundaga.lv

Septembri lõpp

SEENEPÄEV / **Slītere rahvuspark**

facebook.com/dabasparvalde

Oktoobri algus

EUROOPA LINNUVAATLUSPÄEVAD / **Kolka neem**

putnudienas.lv

Novembri keskpaik

LIIVI LIPU PÄEV / **Mazirbe, Kolka** / livones.net

ROHKEM INFOT:

Dundaga piirkonna turismiinfo keskus Dundaga lossis

tel +371 2944 4395, +371 6323 2293, tic@dundaga.lv,

Visit Dundaga, visit.dundaga.lv

TERVITAMINE, VIISAKUSFRAASID

Tere hommikust! – Jõvā ūomõg!

Tere päevast! – Jõvā pāva!

Tere õhtust! – Jõvā õdõg!

Head õöd! – Jõvvõ ïedõ!

Tere! – Tēriņts!

Nāgemiseni! – Nēmiz pāl!

Kõike head! – Ammõ jõvvõ!

Jumalaga! – Jumālõks!

Tānu! – Tienū!

Palun! – Pōlaks!

Minu nimi on... Min nim um ...

Mis on sinu nimi? – Mis um sin nim?

Ma olen liivlane / eestlane – Ma um līvli / ēstli

Ma räägin liivi / eesti keeles – Ma rōkandõb līvõkīelkōks /
ēstikīelkōks

Kuidas sul läheb? – Kui sinnõn lāb?

Mul läheb hästi. – Minnõn lāb jõvīst.



Hommikusöök – Brūokst
 Lõuna – Lõinagizt
 Õhtuode – Pierrõlõinagizt
 Õhtusöök – Õdõgizt
 Puder – Sandrok
 Tee – Tēj
 Pannkook – Pankok
 Liivi porgandipirukas – Sūrkak
 Vein – Vīnõ
 Õlu – Vøl
 Või – Võidag
 Koor – Iļdžēmḁa
 Piim – Sēmḁa
 Kohupiim – Kuppõnsēmḁa
 Keefir – Kefīr
 Hapupiim – Appõnsēmḁa
 Juust – Sõira
 Õun – Umārz
 Mustikas – Muškõz
 Lest – Liestā
 Rāim – Siļk
 Lõhe – Laš
 Tursk – Tūrska
 Kukeseen – Kiksēņ, kikjālga
 Puravik – Boravīk
 Leib/sai – Lēba
 Must leib – Riggilēba
 Sool – Sūol
 Suhkur – Tsukkõr

Slītere rahvuspark– Šlītõr rovpark
 Liivi rand – Līvõd rānda
 Auto – Outõ
 Jalgratas – Kõr
 Paat – Lõja
 Jalgsi – Jālgiņ
 Liivi rahvamaja – Līvõd rovkuodā
 Kolka majakas – Kūolka bõjk
 Kolka kirik– Kūolka pivākuodā
 Kolka neem – Kūolka nanā
 Ēvaži jārskkallas – Ēvaži kūolta
 Läänemeri – Sūr mer
 Liivi laht – Piški mer
 Mazirbe kirik – Irē pivākuodā
 Kauplus – Būoḁ
 Restoran – Restoran
 Kohvik – Kaffõkuodā
 Puhkekoht – Novdõbkūoḁ
 Apteek – Aptēk
 Merevaik – Eļm
 Järv – Jõra
 Jõgi – Joug
 Baži soo – Bažā sūo
 Luide – Kõnka
 Mererand (liivane) – Līedõg
 Mereselg – Miersālga
 Mänd – Piedāg
 Tee – Riek



MIDA LIIVI RANNAS NÄHA JA KOGEDA

- Maitse liivi porgandipirukaid ja suitsukala!
- Roni Šlītere majakasse, et vaadata Šlītere metsasid, Kura kurku ja Saaremaad!
- Jälgi lindude rännet Kolka neemel!
- Võta osa Liivi pühast Irēl ja Slītere matkapäevadest!
- Mine jalgsimatkale või rattamatkale, mis viib läbi liivi kalurikülade!
- Vaata Mazirbe luteri kirikut ja legendaarseid katkukivisid!
- Jaluta Slītere rahvuspargi loodusradadel!





- **Lībieši. Līvlizt.** Autorid: Liivi kultuuri keskus, väljaandja: Liivi liit. 2017
- **“Lībiešu krasts”.** Autor: Baiba Šuvcāne, Latvijas mediji, 2017.
- **Lāti-liivi sõnaraamat** (Turismimaterjalide väljatöötamiseks, teabevahendite ja ala elanike liivi identiteedi hoidmiseks), celotajs.lv/cont/prof/proj/PolProp/Dokumenti/libiesu_vard-nica_LV.pdf
- **Liivi kultuuri, keele ja ajaloo portaal:** livones.net
- **Liivi-eesti-lāti netisõnaraamat:** livones.net/lingua/lv
- **Kūolka ja liivlaste kohta:** kolka.lv
- **Slītere rahvuspark:** slitere.lv
- **Looduskaitsetalitus:** daba.gov.lv
- **Turismi reisijuht.** Slītere rahvuspark. 2010.
Autor: Juris Smaļinskis. V väljaandja: LLTA „Lauku ceļotājs”.
- **Turism Dundaga kihelkonnas:** visit.dundaga.lv
- **Turism Roja kihelkonnas:** roja.lv
- **Turism Ventspilsi kihelkonnas:** visitventspils.com

REISIJUHI ETTEVALMISTAMISEL
OSALESID JA NÕUANNETEGA TOETASID:

Ance Remesa
Alanda Pūliņa
Baiba Reimane
Dženeta Marinska
Valts Ernštreits
Baiba Šuvcāne
Inga Aulmane
Ilze Šteine
Zoja Sīle

KASUTATUD FOTOD:

Ainars Gaidis
Alanda Pūliņa
Ieva Ernštreite
Guntis Namriks
Liivi keskuse arhiiv
Zane Ernštreite
Baiba Šuvcāne
Valdis Ošiņš
Zoja Sīle